

Пономаренко Н.М.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА

У науковій праці досліджуються організаційно-методичні аспекти обліку розрахункових операцій підприємства, зокрема питання законності обмінних операцій, їх доцільності документальної обґрунтованості та правильності відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Запропоновано практичні рекомендації щодо удосконалення організації обліку розрахунків сучасних підприємств. Представлена класифікація розрахунків за економіко-правовим змістом.

Ключові слова: розрахункові операції на підприємстві, класифікація розрахунків, форми розрахунків, дебіторська заборгованість, договірні права.

Вступ. У період ринкових перетворень української економіки одним із ймовірних шляхів зміцнення фінансового становища підприємств є контроль за фактичним станом їх розрахунків, динамікою дебіторської та кредиторської заборгованості, виявлення фактів навмисного спотворення облікових даних суб'єктами господарських зв'язків. При цьому важливого значення набувають питання законності обмінних операцій, їх доцільності, документальної обґрунтованості та правильності відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні положення методології й організації обліку та контролю розрахунків висвітлено у працях деяких зарубіжних авторів (А. Велш Глен, Г. Деніел Шорт, Б. Нідлз, Я.В. Соколов, Е.С. Хендріксен, Л.І. Хоружий); вітчизняних вчених (М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, Ю.А. Кузьмінський, М.Ф. Огітчук, Л.К. Сук, В.О. Шевчук). Однак, питання раціональної побудови системи обліку і аудиту розрахунків висвітлені ще недостатньо.

Існуючі методологічні засади, як і практика організації бухгалтерського обліку розрахунків, не використовують можливостей підсилення позитивного впливу обліку і контролю за дотриманням розрахунково-платіжної дисципліни суб'єктів підприємницької діяльності. Тому одним із напрямів вирішення проблеми ефективного управління розрахунками є виявлення адекватних їхній сутності класифікаційних ознак, розробка науковообґрунтованої системи їх обліку. Поряд з тим, додаткового осмислення потребує низка питань, пов'язаних із зростанням ролі розрахунків як важливішого об'єкта обліку: питання обліку договірних зобов'язань і прав; створення умов поліпшення облікової інформації та приведення її у відповідність до потреб зовнішніх й внутрішніх користувачів.

Потребують також розв'язання проблеми класифікації розрахунків з метою побудови раціональної системи їх обліку як інструменту управління обміном у підприємницькій діяльності.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і методологічних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення організації обліку розрахунків сучасних підприємств.

Виклад основного матеріалу.

Розвиток товарного виробництва у світі склав підґрунтя інтернаціоналізації економіки і бізнесу, обумовив потребу в системі розвинених розрахунків і вплинув на формування вимог до їх механізму. З точки зору державних інтересів готівково-грошові розрахунки ускладнюють здійснення контролю за грошовим обігом юридичних і фізичних осіб. Тому в Україні прийняте законодавство, що обмежує готівково-грошові розрахунки і передбачає особливу систему контролю за їх здійсненням.

У даний час в економічній літературі не виділено чітке поняття форми розрахунків. Зокрема, Л. А. Рибіна, викладаючи власне розуміння цієї категорії визначає форму розрахунків як "...вид носіїв боргових вимог на кошти, які відрізняються структурою документів і документообігом, часом і місцем виконання розрахунків, ступенем гарантії платежів" [6, с.156]. Діюче законодавство України не розкриває змісту терміну "форма розрахунків", натомість наводиться перелік форм розрахунків, які застосовуються при проведенні переказу, а саме: "акредитивна, вексельна, інкасова, за гарантійними зобов'язанням, за чеками, з використанням документів на переказ (рис. 1) [8, с.156].

Результати проведених досліджень свідчать, що поняття "розрахунок" та "платіж" тісно пов'язані. Так, наприклад, В.А. Ющенко дає таке визначення безготівкових розрахунків: "безготівкові розрахунки – це платежі, що здійснюються як у вигляді матеріального обігу паперових документів, так і у вигляді магнітних записів, магнітного читування, руху електронних повідомлень" [4, с.18]. Економічна енциклопедія трактує поняття "платіж" як фінансово-грошові операції, пов'язані з розрахунками громадян, підприємств і організацій між собою, а також органами фінансово-кредитної системи [2, с.754]. Сучасний економічний словник визначає поняття розрахунку як сплату грошей за зобов'язаннями [8, с. 26].

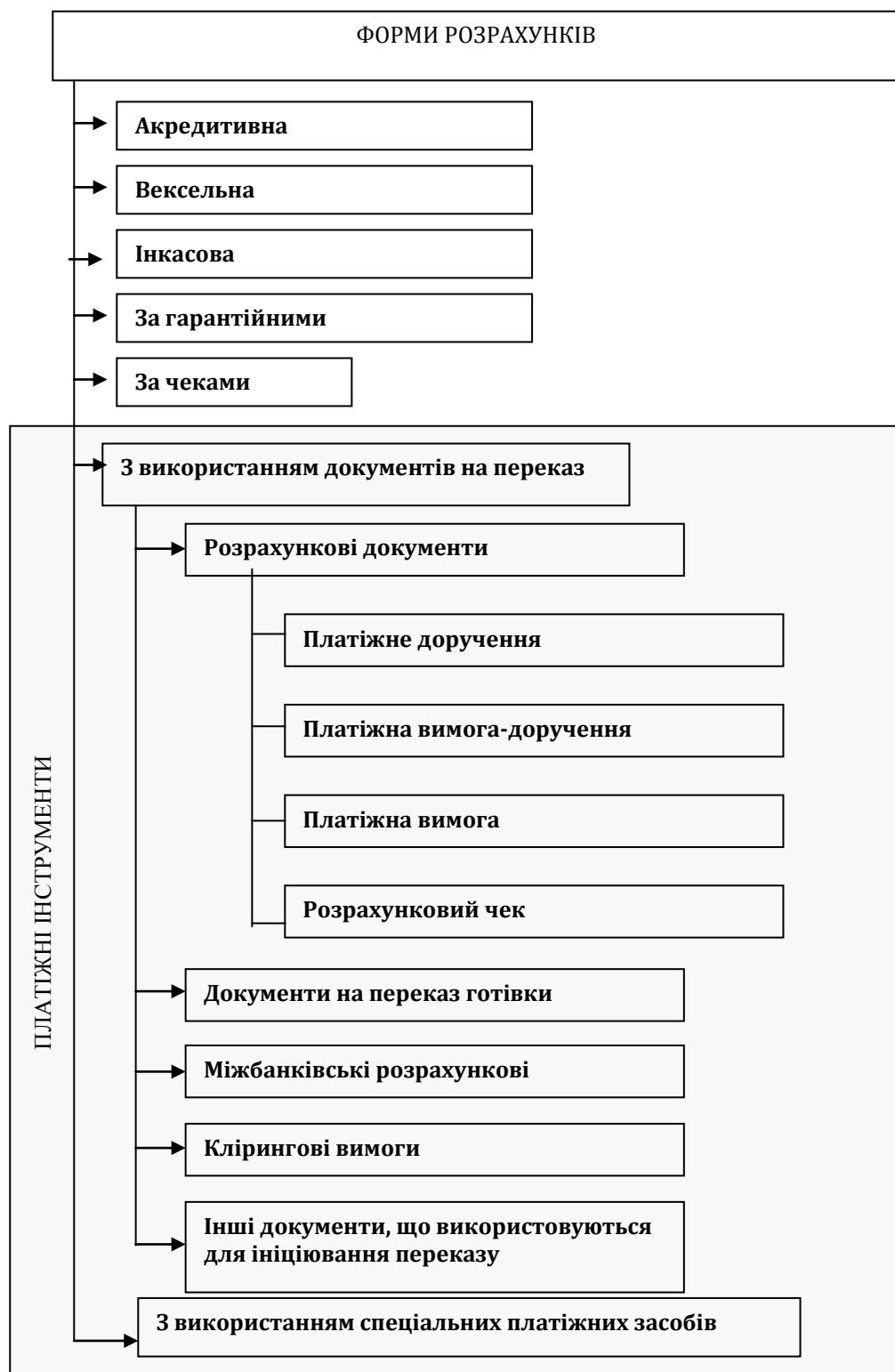

Рис. 1. Форми розрахунків підприємств [8, с.156]

В Україні сьогодні застосовуються такі специфічні форми безготівкових розрахунків, як залік взаємних зобов'язань й бартер. При заліку зустрічних вимог відбувається різке скорочення руху коштів, при бартерній формі – рух коштів відсутній, що свідчить про безгрошову форму розрахунків.

В ході дослідження зроблено висновок про те, що розрахунок у підприємницькій діяльності –

це погашення зобов'язань одного підприємства перед іншим. Платіж – спосіб погашення зобов'язань, який передбачає використання грошових коштів при здійсненні розрахунку.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про фінансові інструменти та її розкриття у фінансовій звітності визначаються П(С)БО 13 “Фінансові інструменти”, згідно з яким фінансовий інструмент – це кон-

тракт, який одночасно приводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу в іншого. Аналогічно дане поняття трактується у міжнародних стандартах фінансової звітності (ISO 32 "Фінансові інструменти" [5]. Таким чином, фінансові інструменти включають як первісні інструменти, наприклад, дебіторську й кредиторську заборгованість та цінні папери, які надають право власності, так і похідні інструменти, наприклад, фінансові опціони, ф'ючерсні та форвардні контракти. Отже, платіжними інструментами розрахункових відносин можуть бути також фінансові інструменти, що призводить до виникнення певних особливостей стосовно об'єктів обліку в розрахунках, а саме: фінансові інструменти, на відміну від розрахунково-платіжних документів, є самостійними об'єктами бухгалтерського обліку. Використання фінансових інструментів у розрахунках надає підприємствам більш широкі можливості у прийнятті рішень щодо забезпечення своєчасного виконання зобов'язань.

На особливості методики бухгалтерського обліку безготівкових розрахунків із використанням платіжних вимог впливає також предмет розрахунків. Як правило, ним може бути заборгованість перед бюджетом, заборгованість перед митними органами, фіктивні кошти, які незаконно перебувають в обігу, сума фінансових санкцій, висунутих підприємству за порушення розрахунків з бюджетом, сума боргу за векселем, розрахунки за претензіями. У разі стягнення коштів як фінансових санкцій зазначені суми у бухгалтерському обліку відображаються у складі витрат звітного періоду з відповідним впливом на фінансові результати, що відображені саме в бухгалтерському обліку [9, с.73]. При цьому особливості методики обліку безготівкових розрахунків визначаються залежно від таких характеристик господарської операції:

1. Форма розрахунку.
2. Платіжний інструмент розрахунків та форма оплати.
3. Місцезнаходження економічного агента.
4. Наявність фактичного руху коштів при здійсненні розрахунків.
5. Результати здійснення розрахунків: завершення господарської операції або утворення дебіторської (кредиторської) заборгованості.

Вибір ефективної форми розрахунків сприяє поліпшенню фінансового стану підприємства, зростанню його прибутку без залучення додаткових капітальних вкладень. Тому в умовах ринку вибір форми розрахунків, на нашу думку необхідно здійснювати за такими критеріями:

- надійність, шляхом гарантування своєчасності надходження коштів на рахунок виробника продукції в повному обсязі;
- контроль через належний рівень взаємного і банківського контролю за виконанням договірних зобов'язань;
- прискорення документообігу;

- прискорення обігу коштів через скорочення термінів отримання товарно-матеріальних цінностей і термінів їх оплати покупцями;

- мінімальна трудомісткість розрахункових операцій.

У ринковому середовищі підприємницька діяльність будується на системі укладених договорів постачання продукції (робіт, послуг). Оскільки договір є основним інструментом, який переміщує матеріальні та фінансові ресурси підприємства, то причини, які створюють передумови до виникнення і несвоєчасного погашення заборгованостей, можуть впливати, власне, із господарських договорів.

Аналіз результатів оцінки стану договірних відносин показав, що:

1) складанням господарських договорів на підприємствах у більшості випадків займаються керівник та головний бухгалтер, але практика господарювання свідчить і про залучення кваліфікованих спеціалістів;

2) дотримання договірної дисципліни своїми партнерами переважна більшість підприємств оцінює як "посередньо". Серед причин, що спонукають такі підприємства до подальшої співпраці із недобросовісними партнерами, є: найкоротша відстань доставки продукції, втрата головних ринків збуту, відсутність іншого партнера, вказівка керівництва;

3) негативний вплив на стан фінансово-договірних відносин в аграрному середовищі справляє також перегляд раніше укладених угод з приводу коригування закупівельних цін та переоформлення угод на операції товарообмінного характеру;

4) в умовах недотримання договірних зобов'язань партнерами деякі підприємства не наважилися оскаржити свої права в судовому порядку. Свідчення тих, кому доводилося захищати інтереси свого підприємства в такий спосіб дозволяють зробити умовне припущення про те, що на сьогоднішній день суд задовольняє лише кожен четвертий позов підприємств, що свідчить про відносно низький рівень підтримки інтересів товаровиробника з боку законодавства. Проте, функцію правового захисту суб'єктів господарювання облік виконує лише у тому випадку, коли договірні відносини оформляються своєчасно, правильно й у повному обсязі.

Договір є основним інструментом фінансово-господарських відносин, виконання його є гарантією фінансової стабільності. Інтеграція поглядів провідних економістів з власними спостереженнями відносно стану та обліку договірних відносин в ринковому середовищі дала підставу для визначення головних особливостей таких відносин:

1. У взаємовідносинах між суб'єктами при здійсненні операцій товарного змісту (коли об'єктом обліку є продукція, виконані роботи, надані послуги) характерним є складання таких господарських договорів, як: договір купівлі-продажу; договір постачання; договір підряду; договір бартеру; договір про надання послуг; договір зберігання; договір оренди; договір про товарний кредит.

2. З огляду на те, що практика господарювання примножує випадки систематичного невиконання договорів, ігнорування договірних умов, внаслідок чого частіше за все втрачають товаровиробники, при укладанні угоди особливу увагу необхідно приділяти її суттєвим умовам. В даний час економічна література не дає прямої відповіді на запитання, які саме умови договору слід вважати суттєвими. В загальному розумінні – це предмет та ціна договору [1, с. 22].

Особливістю договору як первинного документу є те, що він не знаходить свого відображення на балансових рахунках бухгалтерського обліку. В той же час він є джерелом зобов'язання, а інформація про сукупний розмір прав та зобов'язань підприємства може бути корисною для прийняття відповідних рішень його власниками (особливо при управлінні дебіторською заборгованістю), а також інвесторами та кредиторами [3, с.88] (рис 2).

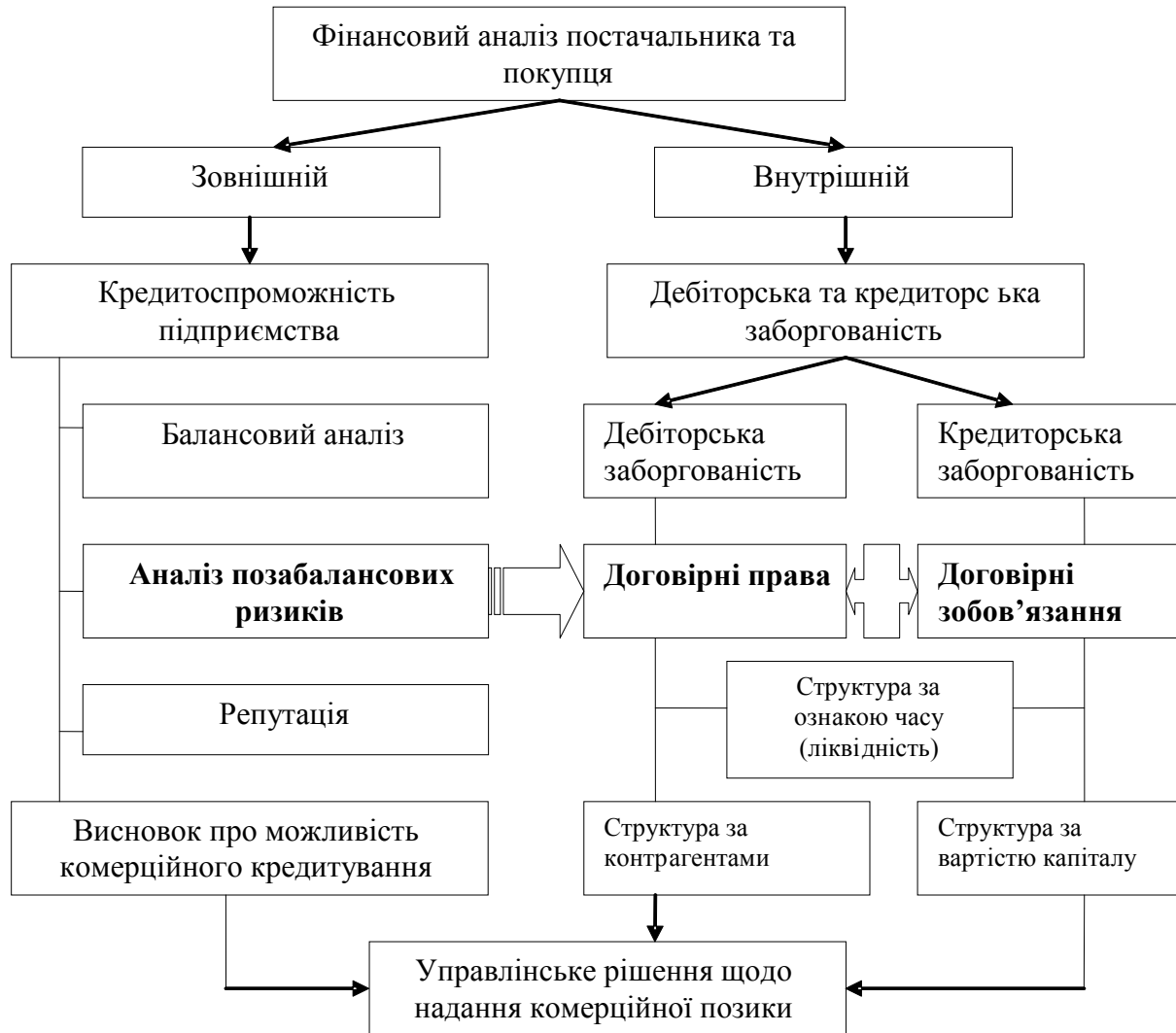

Рис. 2. Аналіз договірних прав та зобов'язань в процесі формування рішення з управління дебіторською заборгованістю [3, с.88]

Таким чином, договірні зобов'язання і права як фактор аналізу потрібно враховувати: при управлінні дебіторською заборгованістю, коли визначається кредитоспроможність партнера (або при аналізі кредитоспроможності позичальника); при прогнозуванні грошових потоків на власному підприємстві.

Згідно з компромісною позицією низки вчених, договірне право перед відображенням його в обліку повинно пройти перевірку на відповідність певним “критеріям визнання”, таким, як корисність та твердість контракту: зобов'язання, виконання якого не можна уникнути в повній сумі або без виплати неустойки, може розглядатися як “тверде”.

В даному випадку висновок бухгалтера про визнання договору таким, що підлягає відображенню в обліку, матиме суб'єктивний характер.

Тому вважаємо, що поза балансом потрібно обліковувати всі договірні права та обов'язки підприємств, а відповідність договору “критеріям неухильності” необхідно визначати на момент його укладення: корисність визначається власниками підприємства, виходячи з його інтересів, твердість контракту насамперед залежить від того, наскільки юридично грамотно складено цей документ і визначається наявністю методів забезпечення неухильного виконання договірних зобов'язань. Роль головного бухгалтера при укладанні договорів

(контрактів), в першу чергу, полягає в ретельному контролі за їх фінансовими та платіжними умовами.

Для узагальнення інформації про наявність та рух зобов'язань по укладених контрактах, а також контролю за їх виконанням призначено позабалансовий бухгалтерський рахунок 03 "Контрактні зобов'язання". Слід зауважити, що План рахунків бухгалтерського обліку підприємств і організацій розглядає можливість обліку деривативів та інших контрактів, розкриття інформації щодо яких передбачено відповідними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку [3, с.93].

Для товаровиробника традиційним залишається укладання господарських договорів товарного змісту, а операції за деривативом можна віднести до категорії другорядних. Тому вважаємо за доцільне розширити поняття "інших контрактів", що підлягають обов'язковому позабалансовому обліку, за рахунок господарських договорів за товарними операціями. Такі позабалансові зобов'язання підприємств можуть привертати увагу кредиторів, оскільки можливі претензії щодо активів фірми безпосередньо зменшують розмір коштів, які б могли бути направлені на погашення боргів кредиторам, і, навпаки – інформація про розмір позабалансових прав підприємства зменшує ризик неповернення боргів. В зв'язку з цим доцільно в сучасних умовах господарювання введення в облік таких позабалансових рахунків, як "Договірні права" та "Договірні зобов'язання".

Головною особливістю, яка визначає прийоми та методи відображення господарських договорів на позабалансових рахунках, є врахування такої умови договору, як спосіб оплати (повна передплата, часткова передплата, оплата після одержання продукції).

Одним із напрямів удосконалення розрахункових взаємовідносин суб'єктів господарювання є підвищення аналітичної цінності облікової інформації. Отже, при побудові аналітичного обліку договірних відносин необхідно звернути увагу на ряд важливих моментів:

1. Класифікація розрахунків за економіко-правовим змістом. Розрахунки за попередньо укладеними договорами пропонуємо класифікувати як комерційні, що, в свою чергу, поділяються в залежності від об'єкта обліку на товарні та фінансові.

2. Види господарських договорів (договір купівлі-продажу, договір постачання, договір підряду, договір бартеру, договір про надання послуг, договір зберігання, договір оренди, договір про товарний кредит).

3. Економічні агенти. Аналітичний облік необхідно вести за кожним окремим договором та суб'єктом договірних зв'язків.

4. Умови та строки розрахунку. Необхідно враховувати для встановлення суми прострочених зобов'язань та розрахунку величини матеріального відшкодування.

Висновки. Таким чином, позабалансовий облік договірних зобов'язань на підприємстві починається з моменту набуття договором юридичної сили. При цьому слід враховувати, що зобов'язання оцінюються за вартістю, вказаною у господарському договорі, або додатках до нього (специфікаціях).

Інформація щодо позабалансових зобов'язань підприємства може бути корисною для його кредиторів, оскільки можливі претензії щодо активів підприємства безпосередньо зменшують розмір коштів, які б могли бути направлені на погашення боргів кредиторам. Ці обставини змушують кредиторів до моменту видачі позик проводити оцінку ризиків за позабалансовими зобов'язаннями позичальників.

Відображення договірних прав і зобов'язань на позабалансових рахунках обліку має свої особливості і полягає в тому, що вони, як правило, не відображуються у фінансовій звітності. Водночас в реальному житті майже не існує підприємств, які б не мали зобов'язань, що підлягають обов'язковому виконанню у майбутньому. Такі обов'язки включають суттєві потенційні вимоги до даного підприємства, що в підсумку вплине на його майновий стан. Тому фінансові менеджери підприємства також повинні володіти повною інформацією про позабалансові ризики з метою їх подальшого хеджування.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Гонта А. Договір купівлі-продажу // Все про бухгалтерський облік. – 2011. – №27. – С. 21–24.
- Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. центр "Академік", 2001. – 848 с.
- Петрук О.М. Бухгалтерський облік договірних зобов'язань і прав: Навч. пос. О. М. Петрук– Житомир: ЖІТІ, 2009. – 186 с.
- Платіжні системи: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / В.А. Ющенко, А.С. Савченко, С.Л. Цокол та інші – К.: Либідь, 1998. – 416 с.
- Положення (стандар) бухгалтерського обліку 13 "Фінансові інструменти" / <http://zakon.rada.gov.ua>
- Рибіна Л.А. Роль безготівкових розрахунків в поліпшенні фінансового становища підприємств Л.А. Рибіна // Вісник Сумського сільськогосподарського інституту. Науково-методичний журнал. Вип.1. – 2012. – С.155–157.
- Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Ось – 89, 1997.– (Библиотека «Элиткласс»). Кн. 1.: О причинах увеличения производительности труда и о порядке, в соответствии с которым продукт труда естественным образом распределяется между различными классами. – 256 с.
- Фінансовий менеджмент: навч. Пос.: / за ред. проф. Г.Г. Кірейцева. – Київ: ЦУЛ, 2010. – 496 с.
- Шевчук О.А. Аспекти бухгалтерського та податкового обліку безготівкових розрахунків // Фінанси України. – 2011. – №2. – С. 69–76.